

Zonder vandaag morgen geen gisteren

Yves Bossart

Zonder vandaag morgen geen gisteren

Filosofische gedachte-experimenten

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Vertaling Ronnie Boley

© 2014 by Karl Blessing Verlag, München,
in der Verlagsgruppe Random House GmbH
Oorspronkelijke titel *Ohne Heute gäbe es morgen kein Gestern.*

Philosophische Gedankenspiele

Oorspronkelijke uitgever Karl Blessing Verlag /
Verlagsgruppe Random House, München

© 2015 Nederlandse vertaling Ronnie Boley

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Nico Groen

Omslagontwerp Bureau Beck

Omslagtekening Hajo de Reijger

Auteursfoto uit particulier bezit

NUR 730

ISBN 978 90 468 1927 2

www.nieuwamsterdam.nl/yvesbossart

Inhoud

Inleiding 7

Geluk 12

Kennis 34

Moraal 59

Schoonheid en kunst 86

Vrijheid 104

Recht en rechtvaardigheid 115

Hersenen en geest 130

God en geloof 151

Logica en taal 172

Ruimte en tijd 200

Ik 215

Literatuur bij de gedachte-experimenten 228

Register 235

Inleiding

Waar streven wij naar? Heeft het leven zin? Wat is rechtvaardig? Is het onze plicht om ons over de armen te ontfermen? Waar ligt de grens van ons weten? Wat is waarheid? Wat is de samenhang tussen lichaam en geest? Hoe werkt taal? Zijn we vrij in onze keuzes? Leef ik mijn eigen leven? Bestaat de ware liefde? Mogen we dieren eten? Wat is een eerlijk loon? Wat komt er na de dood? Moet ik in God geloven? En wat was er eerst, de kip of het ei?

Met dit soort vragen houdt de filosofie zich al meer dan tweeduizend jaar bezig. Over sommige daarvan tasten filosofen nog in het duister, wat andere betreft hebben ze licht in de duisternis gebracht en in veel gevallen hebben ze zelfs een goed gefundeerd antwoord weten te vinden. De filosofie wordt gedreven door twijfel en de zoektocht naar goede bewijsgronden. In filosofische discussies worden niet in de eerste plaats meningen, maar argumenten uitgewisseld. Er mag altijd naar het waarom worden gevraagd en elke bewering moet worden onderbouwd. Wat telt, zijn steekhoudende argumenten en plausibele redenen. Wie zijn filosofische mening niet kan motiveren, heeft verloren. Wie elk bezwaar kan tackelen, heeft gewonnen. Zo simpel is het.

Maar filosofie is niet louter een argumentenstrijd. Filosofen streven vooral naar inzicht en duidelijkheid. Dat begint al bij de vragen. Als je vraagt of we vrij zijn, moet je eerst uitleggen wat je met de term ‘vrij’ bedoelt. Als je vraagt of we de werkelijkheid kunnen kennen, moet je erbij zeggen wat je onder ‘kennen’ en

‘werkelijkheid’ verstaat. En als je vraagt of God bestaat, moet je eerst bepalen wat de term ‘God’ eigenlijk betekent. Pas als je de betreffende filosofische vraag en de daarin gebruikte begrippen snapt, kun je op zoek gaan naar een antwoord. De filosofie probeert dus ook altijd haar eigen basisbegrippen te verhelderen en daarmee de grondbeginselen van het menselijk leven en denken te doorgronden. Dat is de corebusiness van de filosoof. Overigens wordt, telkens wanneer er in dit boek gemakshalve sprake is van ‘de filosoof’, ook ‘de filosofe’ bedoeld.

Hoe leg je filosofische begrippen uit? Hoe motiveer je een filosofische opvatting? Op welke manier denken filosofen over grote levensvragen na? Hoe gaan ze concreet te werk? De methodiek van de filosofie bestaat uitsluitend uit denken. Er komen geen grote apparaten, enquêtes of expedities aan te pas. De filosofie is een leunstoelwetenschap. In tegenstelling tot de natuurkunde, de psychologie en de sociologie kan ze haar hypothesen niet verifiëren door middel van empirische experimenten. De natuurkundige kan een steen laten vallen om te kijken of de aantrekkingskracht bestaat, maar wat kunnen filosofen doen om uit te vissen of we vrij zijn, of we dieren mogen eten, of de robots van de toekomst emoties kunnen hebben en of het onze plicht is om ons over de armen te ontfermen? Filosofen gaan achterover zitten, denken zorgvuldig na, vragen voortdurend naar het waarom, maken gedetailleerde beschrijvingen, redeneren scherp en raken tijdens discussies de draad niet kwijt. Een van de wondermiddelen die ze daarbij gebruiken zijn gedachte-experimenten. In gedachten gaan ze bestaande en niet-bestaande situaties na en ontdekken zo de betekenis van basisbegrippen, halen theorieën onderuit of leggen het fundament voor nieuwe gedachteconstructies.

Neem bijvoorbeeld de basisvraag van de ethiek: wat is goed? Of: wanneer is een handeling moreel juist? Die vraag klinkt erg abstract, en dat is hij ook. Misschien kan een gedachte-experiment ons helpen.

Stel je voor dat je machinist bent, een tunnel in rijdt en verderop plotseling vijf spoorwerkers op de rails ziet staan. Natuurlijk trek je onmiddellijk aan de rem, maar er gebeurt niets. De rem doet het niet. Je kunt het leven van die vijf spoorwerkers alleen redden als je een wissel omzet, waardoor je een andere tunnelbuis in rijdt. Jammer genoeg staat daar ook een spoorwerker, maar hij is in zijn eentje. Wat zou je doen? Zou je de wissel omzetten, zodat je niet vijf mensen maar slechts één man overrijdt? En wat als die ene spoorwerker je beste vriend was?

Stel je nu eens voor dat je chirurg bent en vijf patiënten hebt. Eén van hen heeft dringend een nieuw hart nodig, twee wachten op een nieuwe long en de andere twee op een nier. Ze hebben alle vijf dezelfde, zeldzame bloedgroep. Helaas is er tot nu toe nog geen donor gevonden. De tijd dringt. Op dat moment komt er een kerngezonde jongeman met de juiste bloedgroep het ziekenhuis binnenwandelen. Als chirurg kun je hem doden zonder hem pijn te doen, zijn organen verwijderen en het leven van de vijf patiënten redden. Ook nu dus weer vijf tegen één. Wat zou je in dit geval doen? En hoe zou je keuze uitvallen als de vijf patiënten je beide ouders en je drie kinderen waren?

Deze filosofische gedachte-experimenten stellen ons voor ingewikkelde problemen. Geen mens zou zulke beslissingen graag nemen. Nog lastiger is het om aan te geven waaróm je in het ene geval zus en in het andere geval zo zou beslissen. Onze morele intuïtie stuurt ons nu eens de ene en dan weer de andere kant op, zonder dat we weten waarom. We ervaren een innerlijk conflict en raken tegelijkertijd zowel geïrriteerd als gefascineerd. Dus beginnen we na te denken en gaan we wikken en wegen. We worden gegrepen door de filosofie.

Filosofische gedachte-experimenten zetten echter niet alleen aan tot nadenken, ze helpen ons ook om ingewikkelde theorieën inzichtelijk te maken en intuïtief een ingang tot complexe vraagstukken te vinden. Zo worden in de voorbeelden van de

spoorwerkers en de orgaantransplantatie de twee belangrijkste moraaltheorieën tegenover elkaar gezet: het utilitarisme en de deontologie. Volgens het utilitarisme is de moreel juiste handeling die handeling waar de meeste betrokkenen het meeste baat bij hebben. Het grootste geluk voor zo veel mogelijk mensen, dat is volgens het utilitarisme het doel van de moraal. Daartegenover staat de deontologie. Volgens die theorie wordt de waarde van een handeling niet alleen bepaald door de gevolgen ervan, maar ook door de handeling zelf. Je mag niet doden, martelen en stelen, ook al zou dat nog zo veel goeds opleveren. Dergelijke handelingen zijn moreel onjuist en vallen niet met een enkele kosten-batenanalyse te vergoelijken. Bepaalde rechten, bijvoorbeeld het recht op leven, mogen volgens de deontologie dus onder geen enkele voorwaarde worden aangetast. De menselijke waardigheid is onschendbaar, dat staat in artikel 2 van de grondwet.

Het voorbeeld met de trein appelleert aan onze utilitaristische intuïtie, want in die situatie zouden de meesten van ons één leven opofferen om er vijf te redden. Het voorbeeld met de chirurg wakkert daarentegen onze deontologische intuïtie aan, omdat we het in dit geval onjuist vinden om mensenlevens tegen elkaar af te wegen en één persoon op te offeren voor het algemeen belang. Met deze twee gedachte-experimenten is het dus mogelijk om op een speelse en eenvoudige manier toegang tot de twee belangrijkste moraaltheorieën te krijgen. Tegelijkertijd zien we echter ook de zwakke kanten van de twee standpunten en kunnen we in beide gevallen zowel voor- als tegenargumenten bedenken. Dankzij deze gedachte-experimenten zitten we al midden in de moraalfilosofie.

Filosofische gedachte-experimenten stellen ons voor raadsels, zijn zo nu en dan irritant, fascineren ons en doen ons beseffen welke problemen er zijn. Bovendien verschaffen ze ons gemakkelijk toegang tot de grote theorieën van de filosofie. In veel ge-

vallen gaat het bij de gedachte-experimenten in dit boek om experimenten die de ene filosofische theorie onderuithalen en de andere ondersteunen. Aan de hand van concrete voorbeelden leren we dus de centrale denkbeelden met hun sterke en zwakke punten kennen, maar het voornaamste is dat gedachte-experimenten ons de ruimte geven om zelf te reflecteren. Veel lezen is niet nodig, maar nadenken moeten we des te meer. Gedachte-constructies als vriendelijke zombies, racende schildpadden, losse breinen, Chinese kamers, superslimme aliens en gemene neurowetenschappers katapulteren ons vliegensvlug de fascinerende wereld van de filosofie in en leiden ons linea recta naar fundamentele vragen waarover grote geesten met elkaar in de clinch liggen.

In dit boek zijn de belangrijkste gedachte-experimenten, raadsels en analogieën rond de grote filosofische thema's verzameld. In elk hoofdstuk komt een onderwerp aan de orde en worden de desbetreffende gedachte-experimenten en theorieën geïntroduceerd. Het goede nieuws is dat je dit boek niet van voor tot achter hoeft te lezen, maar er de hoofdstukken uit kunt pikken die jij interessant vindt. Elk hoofdstuk zou op zichzelf te begrijpen moeten zijn. Ik wens je veel plezier en een heleboel nieuwe inzichten toe!

Geluk

De Australische verpleegkundige Bronnie Ware heeft zich jarenlang met stervensbegeleiding beziggehouden; ze heeft met stervenden gesproken en naar ze geluisterd. Volgens haar zijn er vijf dingen die mensen het meest betreuren en graag anders hadden gedaan: ze zouden willen dat ze meer hun eigen leven hadden geleid, minder hard hadden gewerkt, hun gevoelens vaker hadden getoond, vriendschappen beter hadden onderhouden en meer naar geluk hadden gestreefd. Maar wat is geluk? Hoe komen we eraan? Waar hangt het vanaf? De laatste jaren zijn wetenschappers veel over geluk te weten gekomen. Voor we ons met de filosofie gaan bezighouden, geef ik eerst de belangrijkste inzichten.

In het onderzoek naar geluk wordt ervan uitgegaan dat ons geluk voor de helft genetisch is bepaald. Als we de juiste genen hebben, zijn we al halverwege. De andere helft hangt in principe af van externe factoren, zoals onze leefomgeving, een gunstige samenloop van omstandigheden en toeval. Er is maar een klein deel dat we zelf in de hand hebben. We maken dus niet bepaald ons eigen geluk.

Waar worden we gelukkig van? Kort gezegd: van gezondheid, familie, liefde, vriendschappen, werk, welvaart en geloof. Hoe we dat weten? Omdat het is onderzocht door mensen de volgende vraag voor te leggen: 'Hoe tevreden bent u momenteel, op een schaal van 1 tot 10, over uw leven?' Wat zou jij zeggen? In Duitsland ligt het gemiddelde op 6,6 en in Zwitserland

op 7,6. De Denen gaan op kop met een gelukscore van 7,7. De inwoners van het voormalig Oostblok en mensen in de zeer arme landen van Afrika zijn relatief ongelukkig. De bewoners van Latijns-Amerika en de Caraïben zijn, hun geringe welvaart in ogenschouw nemend, juist opvallend gelukkig. Dat ligt waarschijnlijk aan het weer. Toch verklaart dat niet alles, want ook in Afrika schijnt de zon.

Maakt geld gelukkig? Tot een bepaald bedrag wel, maar zodra in onze basisbehoeften is voorzien leidt een grotere rijkdom nauwelijks nog tot meer geluk. In de westerse industrielanden stagneert het dagelijks welbevinden vanaf een jaarinkomen van 60.000 euro. Van meer geld worden we wel rijker, maar niet echt gelukkiger. Bovendien is het relatieve inkomen belangrijker dan het absolute. Ons geluk hangt af van degenen met wie we ons vergelijken. We vinden het belangrijk wat onze collega op kantoor verdient, maar het inkomen van Bill Gates laat ons tamelijk koud. (Als je de kleinste vis in de vijver bent, moet je dus gewoon op zoek naar een andere vijver, waar je een van de grootste bent.)

Een ander probleem van overvloedige rijkdom is dat we snel aan onze nieuwe welvaart wennen. Daarom duurt de tevredenheid over een loonsverhoging maar een half jaar en is het geluksgevoel van loterijwinnaars na een half jaar vaak zelfs minder dan voordat ze al die miljoenen wonnen. Iets dergelijks geldt ook voor het ongeluksgevoel: dwarslaesiepatiënten zijn een half jaar na hun ongeval alweer even gelukkig als daarvoor. Het nulpunt verschuift omdat we gewend raken aan de nieuwe omstandigheden. Nergens is de macht der gewoonte zo nadrukkelijk zichtbaar als in het geval van geluk.

Er wordt wel gezegd dat consumptie de nieuwe religie is. We consumeren ons kapot, maar het brengt ons niet wat we willen. Van shoppen worden we namelijk maar heel even gelukkig. Het bezit van de zaak is het einde van het vermaak. Daarom blijven

we maar kopen. Uit onderzoek blijkt dat we ons geld beter aan sociale activiteiten en boeiende ervaringen kunnen uitgeven dan aan materiële zaken. Mensen maken ons gelukkig, dingen niet. Je kunt die dure schoenen dus beter in de etalage laten staan en in plaats daarvan een spannende reis met je beste vriendin maken.

Ook bidden en mediteren komen van pas op de weg naar geluk: gelovige mensen zijn gelukkiger dan ongelovige. En kinderen krijgen? Jazeker, maar wel pas wanneer ze het huis uit zijn of kleinkinderen produceren. En politiek? Inspraak kan helpen, want mensen die hun omgeving actief mede vormgeven zijn gelukkiger dan meelopers. Misschien voelen we ons daarom gelukkiger in een democratie dan in een dictatuur. Welke rol speelt de levensfase? Op middelbare leeftijd zijn we het minst gelukkig. Aan het begin van ons leven ligt alles nog voor ons, en tegen het einde ervan worden we soberder en hebben we minder verwachtingen. Hoe staat het met keuzemogelijkheden? Van al te veel keuzes worden we ongelukkig. Als je kunt kiezen uit drie soorten jam ben je tevredener over je keuze dan wanneer je uit vijftien soorten moet kiezen. En televisiekijken? Daar word je ongelukkig van. Weg dus met die treurbuis.

Een verrassend inzicht is dat het streven naar een doel vaak gelukkiger maakt dan het bereiken ervan. Voorpret is de leukste pret, zoals het in de volksmond heet. Alleen heb je dan wel te maken met die ellendige verwachtingen. Als ze te hooggespannen zijn, leiden ze alleen maar tot teleurstellingen. Helaas heb je weinig te vertellen over je eigen verwachtingen: ze ontstaan vaak vanzelf. En voor geluk geldt trouwens ook dat je het zelden kunt afdwingen. 'Iedereen rent het geluk achterna en het geluk rent erachteraan,' schrijft Bertold Brecht. Het geluk is als een vlinder. 'Jaag het na en het ontglipt je. Maar ga rustig zitten en het strijkt op je schouder neer,' zoals de Indiase jezuïet Anthony de Mello treffend constateert.

Maar goed, we laten de kalenderspreuken voor wat ze zijn en gaan eens kijken wat de filosofie over geluk te melden heeft. We beginnen – net als op school – bij de oude Grieken.

Gelukkig tot na de dood

Stel je voor dat je een gelukkig leven leidt, oud wordt en vredig sterft. Op het laatst kijk je nog één keer terug en laat je je hele leven de revue passeren. Uiteindelijk zeg je opgelucht: ‘Mijn leven is precies gelopen zoals ik het graag had gewild. Het is echt geslaagd!’ Je hebt deze zin nog niet uitgesproken of je overlijdt. Dan wordt alles anders. Na je dood begint je buurman allerlei lasterpraatjes over jou en je familie te verkopen. Opeens spreekt de hele stad schande van je. Je kinderen zijn woedend over alle kwaadsprekerij en besluiten uit wraak de buurman te vermoorden. Vervolgens zijn ze hun leven lang op de vlucht. Ze overvallen banken en beroven onschuldige personen. Er ontstaat een steeds negatiever beeld van jou en je familie. Nu verwijten de mensen je ook nog dat je je kinderen niet fatsoenlijk hebt opgevoed. Ze beschimpen je en spugen op je graf.

Zou je in dat geval nog altijd volhouden dat je leven echt ‘geslaagd’ was?

Deze overpeinzing is afkomstig van de Griek Aristoteles (384-322 v.Chr.), leerling van Plato (ca. 427 - ca. 347 v.Chr.) en leraar van Alexander de Grote. Aristoteles was een van de allergrootste filosofen en een wetenschapper in hart en nieren. Hij was bioloog, natuurkundige, psycholoog, logicus, politicoloog, literatuurtheoreticus, theoloog en ethicus. In de Middeleeuwen werd hij simpelweg ‘de filosoof’ genoemd. Helaas weten we maar weinig over het persoonlijk leven van deze veelzijdige geleerde. Martin Heidegger, een Duitse filosoof uit de twintigste eeuw, vat dat leven als volgt samen: ‘Aristoteles werd geboren,

deed zijn werk en stierf.’ Maar wat voor werk! Aristoteles’ geschriften hebben het wereldbeeld tot in de moderne tijd beïnvloed. Zijn natuurkundige werken worden tegenwoordig nauwelijks nog gelezen, maar zijn teksten over ethiek des te meer. In zijn toonaangevende werk *Ethica Nicomachea* (‘Nicomachische ethiek’) schetst hij een onvervalste theorie voor een goed leven. Waarom dat werk zo heet is niet bekend, maar waarschijnlijk is het opgedragen aan zijn vader of zijn zoon, die allebei Nicomachus heetten.

Aristoteles is van mening dat alle mensen streven naar *eudaimonia*, een Grieks woord dat haast niet in het Nederlands valt te vertalen. Sommigen spreken van ‘gelukzaligheid’, anderen van een ‘goed’ of ‘geslaagd’ leven, en weer anderen simpelweg van ‘geluk’. Volgens Aristoteles is dat levensgeluk het ultieme en eigenlijke doel van de mens. Sommige dingen willen we alleen maar hebben om er iets anders mee te bereiken. Ze zijn niet meer dan een middel, zoals geld, macht en bezit. Geluk is een ander verhaal. Dat is een doel op zich. Laten we dat eens nagaan aan de hand van een voorbeeld. Stel dat je je haar wilt laten knippen. Waarom? Omdat je er dan goed uitziet. Waarom wil je er goed uitzien? Omdat andere mensen je dan aantrekkelijk vinden. Waarom wil je aantrekkelijk zijn? Om met anderen in gesprek te komen. Waarom wil je dat? Om een partner te ontmoeten. Waarom wil je een partner ontmoeten? Om bemind te worden. Waarom wil je bemind worden? Omdat je daar gelukkig van wordt. En waarom wil je gelukkig zijn? Hm, moeilijk te zeggen. De vraag naar de reden van ons verlangen naar geluk is absurd. Daaruit blijkt dat een geslaagd leven geen middel is, maar het ultieme doel van al ons handelen.

Een geslaagd leven is volgens Aristoteles van allerlei zaken afhankelijk: van externe, lichamelijke en psychische factoren. Tot de externe factoren behoren rijkdom, vriendschap, afkomst,

nakomelingen, eer en gelukkige toevalligheden. Tot de lichamelijke factoren behoren gezondheid, schoonheid, kracht en lenigheid. Tot de psychische factoren behoren deugden als moed en eerlijkheid. Deze drie categorieën zijn allemaal van belang voor geluk. Zonder bruidsschat en gelukkige toevalligheden kun je met geen mogelijkheid gelukkig worden. We moeten ons dus niet van al het uitwendige bevrijden, maar zijn evenmin als enige verantwoordelijk voor ons geluk. En een oordeel over ons leven mogen we pas vellen als het ten einde is, want morgen kan een ongeval, een ziekte, een scheiding of een diefstal ons al in het ongeluk storten.

Tegen het ongeluk zijn we niet verzekerd. Ook na onze dood niet, aldus Aristoteles. Zoals het gedachte-experiment aan het begin van deze paragraaf laat zien, is er voor een geslaagd leven meer nodig dan een gelukkig leven voor de dood. Ons levensideaal reikt over de dood heen. We willen graag dat mensen goede herinneringen aan ons hebben, ook al zijn we dood en horen we de kwaadsprekerij niet meer. Eigenaardig. Hetzelfde geldt voor ons lichaam. We willen niet dat iemand na onze dood met ons hoofd gaat voetballen. Waarom eigenlijk niet? We merken er toch niets meer van?

Genoeg over voetbal. Laten we terugkeren naar de dingen die ons geluk bepalen en de geestelijke factoren, de deugden dus, eens onder de loep nemen. De Grieken verstonden onder 'deugd' niet hetzelfde als wij. Voor hen kon een mes ook deugdzaam zijn, namelijk als het op uitmuntende wijze deed waarvoor het was bedoeld, snijden dus. Elk ding heeft een dergelijke zin, aldus Aristoteles, iets wat het doel van zijn bestaan uitmaakt en waar het van nature heel goed in is. Iets is deugdzaam als het zijn doel zo goed mogelijk vervult. Een mes moet snijden, maar een leeuw moet zijn territorium verdedigen en een gazelle aan stukken rijten. Wat deugdzaam is, is op zijn eigen wijze voortreffelijk. Geldt dat ook voor de mens? En wat is dan het doel van de mens?

Volgens Aristoteles is de mens het enige levende wezen met verstand. De mens is het intelligente beest onder de dieren. Zijn bestemming is denken: dat kan hij beter dan alle andere dieren. Daarom moet hij zich, aldus Aristoteles, aan de filosofie wijden en proberen wijsheid te verwerven. Dan wordt hij gelukkig. Een geslaagd leven bestaat erin dat je datgene doet wat bij je aard past. Lang leve je talent! Doe waar je goed in bent. Nu is theoretisch redeneren helaas niet voor iedereen weggelegd. Dat wist Aristoteles ook. Hij was van mening dat er niet alleen een theoretisch maar ook een praktisch verstand bestaat. Geluk is niet alleen te vinden in de theorie, maar ook in de praktijk, oftewel in juist handelen. Tegenover de theoretische wijsheid plaatste Aristoteles het praktische verstand, dat ons in het dagelijks leven helpt de juiste beslissingen te nemen en zodoende bijdraagt tot ons geluk. Maar wat is op een bepaald moment de juiste beslissing? Volgens Aristoteles ligt die vaak tussen twee uitersten in. De deugdzame mens blinkt uit doordat hij in elke situatie de gulden middenweg kiest. De moedige mens is niet roekeloos maar ook niet laf, de bedachtzame mens is niet impulsief maar ook niet apathisch en de genereuze mens is niet gierig maar ook niet spilziek. Aristoteles dacht dat we die karaktereigenschappen kunnen trainen. Deugdzaamheid is aan te leren. Het fundament van ons geluk kunnen we dus zelf leggen.

De hond aan de ketting

Stel je voor dat je een hond bent en lekker in het zonnetje ligt. Plotse-ling voel je dat er aan je getrokken wordt. Dan merk je ook dat je met een ketting vastligt aan een wagen die zich in beweging zet en wegrijdt. Je probeert je van de ketting te ontdoen, maar tevergeefs. Zojuist lag je nog heerlijk te zonnen en nu ben je gedwongen om op te staan en achter de wagen aan te lopen. Als je je daartegen verzet en blijft liggen, word je meegesleurd en loop je schaafwonden op. Je

schiet er al evenmin iets mee op om met tegenzin mee te lopen en je op te winden, want daar word je alleen maar kwaad en chagrijnig van. Dan krijg je een geniale inval: je besluit spontaan een wandeling te gaan maken. Tenslotte schijnt de zon, en zoals iedereen weet is beweging goed voor je. En inderdaad, bij terugkeer voel je je kip-lekker en prettig moe. Gefeliciteerd, wat ben je toch een slim hondje. Je bent het lot te slim afgeweest!

Deze overpeinzing is te vinden bij Zeno van Citium, die rond 300 v.Chr. op Cyprus werd geboren en een filosofische school genaamd Stoa oprichtte. De naam 'Stoa' of 'stoïcisme' is afgeleid van de zuilengalerij (Grieks: *stoa*) waar Zeno en zijn leerlingen in het oude Athene bij elkaar kwamen. Het stoïcisme kent een lange traditie. Behalve Zeno worden Seneca (ca. 4 v.Chr. - 65 n.Chr), Marcus Aurelius (121-180) en Epictetus (ca. 55 - ca. 135) tot de belangrijkste vertegenwoordigers van deze filosofische stroming gerekend.

Evenals alle stoïcijnen na hem meende Zeno dat de wereld geregeerd wordt door redelijke en goddelijke wetten. De Grieken noemden deze rede 'logos'. De universele wet van de rede is volgens de stoïcijns opvatting tegelijkertijd ook ons noodlot. Het verloop van de wereld staat vast. Over het meeste hebben wij niets te vertellen. We moeten ons voegen en de onvermijdelijke dingen van het leven aanvaarden, met stoïcijns kalmte en gelatenheid. Probeer niet te veranderen wat onveranderbaar is, maar pas je aan de natuur aan! Dat is het eerste gebod van de Stoa. Een stoïcijns instelling is echter niet hetzelfde als een fatalistische instelling. Aan de wetmatigheden van de wereld kunnen we niets veranderen, wel aan de houding die we ten opzichte van die wetmatigheden innemen. Als we de dingen niet kunnen veranderen, moeten we proberen ons anders op te stellen, net zoals de hond aan de ketting die spontaan besluit te gaan wandelen wanneer hij geen andere keuze heeft. Het zijn namelijk niet de dingen zelf die ons

dwarszitten, maar onze mening en ons oordeel erover, schrijft Epictetus in de eerste eeuw.

Net als alle filosofische stromingen van het hellenisme (de bloeiperiode van de klassieke Griekse beschaving tussen ongeveer 323 v.Chr. en 146 v.Chr.) is de Stoa op het menselijk geluk gericht. De theorie staat in dienst van de praktijk. Doel van het denken is een onbekommerd en gelukkig leven. In dat opzicht lijkt de filosofie op een therapie. Ze moet ons van zorgen, angsten en ellende bevrijden, ons tegen de rampspoed van het leven wapenen en ons naar het geluk leiden. Op welke manier kan de filosofie ons helpen gelukkig te worden?

Volgens de stoïcijnse opvatting is geluk gelegen in een deugzaam leven. Geluk is dus een kwestie van innerlijke levenshouding, aangezien deugden niets anders zijn dan voortreffelijke karaktereigenschappen. Een van de belangrijkste deugden is volgens de stoïcijnen gelijkmoedigheid: het beheersen van de eigen driften. Daarnaast hadden de Grieken het ook nog over 'apathie', de afwezigheid van driften. Volgens de stoïcijnse opvatting maken driften ons afhankelijk en onvrij. Woede, eerbzucht, afgunst, lust, begeerte en angst maken ons tot slaaf. We geven ons leven uit handen. Hetzelfde geldt voor externe factoren: wie naar rijkdom, bezit, macht, prestige en succes streeft, jaagt dingen na die hem uiteindelijk niet gelukkig maar afhankelijk maken. Achter al deze overwegingen zit de dringende aanbeveling om zaken die ons kunnen worden ontnomen niet als waardevol te beschouwen. Wat buiten onze macht ligt, zou ons onverschillig moeten laten. Daaronder vallen ook dood, ziekte, armoede, zwakte en lelijkheid.

De stoïcijnen maken onderscheid tussen goede, slechte en irrelevante zaken. Goed zijn alleen de deugden: wijsheid, bedachtzaamheid, rechtvaardigheid en dapperheid. Slecht zijn ondeugden als onbezonnenheid, ongeremdheid, onrechtvaardigheid en lafheid. Al het andere is irrelevant: leven, dood, eer,